

ÜNGVÁRI ZRÍNYI IMRE

A KULTURÁLIS IDENTITÁS IRODALMI ÉS FILOZÓFIAI TÁMPONTJAI

Fábián Ernő: *Az élet értelme. Madách Imre filozófiája*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2012, 156 oldal

Kisebbségi irodalomban ritkábban találkozunk filozófiai művekkel, és még ritkábban filozófiai életművekkel, akár a szó átlagos, akár annak rendkívüli értelmében. Már ezért is fontos számunkra Fábián Ernő könyve, amely a szerző kulturális identitásunk irodalmi és filozófiai támpontjainak szentelt életművének egyik jellegzetes alkotása. A szerző élete során nemcsak szűkebb szakmai érdeklődésből foglalkozott a magyar és az erdélyi eszmetörténet jeles gondolkodóinak, íróinak és közéleti szereplőinek életművével, hanem valamennyi írásában, a fogalmi-elemző és az eszmetörténeti tanulmányaiban egyaránt, a közösségi együvé tartozás lehetőségeit és formáit hordozó gondolatok foglalkoztatták. Apáczai, Eötvös, Széchenyi, Madách, Szabó Dezső, Balogh Artúr, Németh László gondolatvilága, a köztük levő minden különbség ellenére, azáltal kerül egymás mellé Fábián Ernő írásaiban, hogy kivételesen erős bennük a közösségi elkötelezettség, és mindannyian kitarítóan keresik a közösségi problémák megértésének, világos kifejezésének és gyakorlati megoldásának lehetőségét. Olyan kivételes alkotókról van tehát szó, akik otthonosan mozognak nemcsak nemzetük történelmében, hanem koruk szellemi és politikai irányzataiban is. Összefüggéseikben látják szűkebb közösségük problémáit és a világfolyamatokat.

Fábián Ernő is ilyen, a korproblémák értelmezésének a lehetőségeit, az értelmes élet és az ésszerű cselekvés feltételrendszerét vizsgáló, új eszmékre fogékony alkotó, aki nemcsak napi munkája részeként tanulmányozta a filozófiát, különösképpen pedig a politikai filozófiát, hanem az értelmezői attitűddel mindig is együtt járó alkalmazás és továbbgondolás távlatából is. Filozófiai felkészültsége és értelmezéseinek szakszerűsége, közösségi problémákra érzékeny szemlélete akkor is megragadó, ha gondolkodásának terminusaival, a múltbeli és kortárs gondolkodókra vonatkozó minősítéseivel nem mindig értünk egyet. Ma már zavaró, ha a filozófiatörténeti hivatkozások olykor pontatlanok és másodlagos forrásokra támaszkodnak, és hasonlóképpen idegen számunkra írásainak, különösképpen pedig naplójának pesszimizmusa és kisebbségi kérdésekben tanúsított türelmetlensége. Ehhez képest mindig megelégedéssel olvassuk az eszmetörténetileg tájékozott elemző nagy ívű korrajzait, vagy az egyes gondolatrendszerek forrásvidékén jártas és a gondolkodói attitűdök motívumai iránt fogékony

szerző eredeti meglátásait, szellemi arcképvázlatait és társadalmi problémaelemzéseit.

Az élet értelme. Madách Imre filozófiája című könyv a szerző kismonográfiáinak sorozatába (Apáczai Csere János – 1975; Eötvös József – 1980) illeszkedik, és a sorozat előbbi darabjaihoz hasonlóan a nemzeti kultúra jelentős alkotójának, a közösségi sorsproblémák végiggondolójának életművét bemutatva, illetve az ő szellemi perspektívájába beleilleszkedve, mai távlatból fogalmazza újra az életmű alapkérdéseit. Már a cím: *Az élet értelme. Madách Imre filozófiája* is arra utal, hogy sokkal inkább egy színes, alkotó együttgondolkodásra készítő esszéisztikus szellemi portréval van dolgunk, mintsem Madách életét és életművét részleteiben feltáró és azt a további kutatás homlokterébe állító eszmetörténeti alkotással. Ezt támasztja alá a mű szerkezete is, amely kezdetben a fiatal Madách életeseményeiben és költészetében mutatja ki azt a fokozatosan körvonalazódó és megerősödő filozofikus attitűdöt, amely a későbbiekben meghatározza a *Tragédia* eszmevilágát, majd a korszak filozófiai szempontból számottevő alkotásainak szellemiségével sokoldalú összefüggéseket teremtve mutatja be a *Tragédia* „filozófiáját” és a mű saját korában legjelentősebb irodalmi párhuzamait, aminek hatására minden korábbinál világosabban áll előttünk a mű sajátossága. A *Tragédia* Fábrián Ernő által vázolt filozófiáját olyan alapproblémák vizsgálata jellemzi, mint a történelem és a szabadság kapcsolata (ezen belül a determinizmus, az evolucionizmus, a nagy egyéniségek és a tömegek szerepe a történelemben) vagy akár a bölcsesség és az eszmék jelentősége az emberi sorsok alakulása szempontjából csakúgy, mint a jó és rossz, az ésszerűség és a szenvedélyek harca a történelemben, amelyek értelmezésében a szerző egyaránt támaszkodik a *Tragédia* immár klasszikussá vált értelmezéseire (Palágyi Menyhért, Alexander Bernát, Lukács György) és Madách korának filozófiai eszméire (Szontágh Gusztáv, Eötvös József). Nemcsak Madách, hanem a monográfia szerzőjének gondolkodásmódjára is jellemző, hogy a madáchi főmű számtalan szellemi mozzanata közül két kérdést emel ki az alaposabb elemzés számára: *a nemzet madáchi szemléletének problematikáját és a kérdésfelvetés hangsúlyosan etikai eredetét szemléltető problémát: mit jelent „választani bűn és erény között”.*

Kétségtelen, sokak által hangsúlyozott tény, hogy a *Tragédia* megszületése és benne az emberi társadalom fejlődési lehetőségeinek pesszimista megítélése részben az 1848-as forradalom és szabadságharc bukásával magyarázható, miképpen az is, hogy az emberiség létlehetőségeinek mérlegetése mellett Madáchot hasonlóképpen foglalkoztatták az öntudatra ébredő magyar nemzet előtt álló lehetőségek is. Mindazonáltal Madách és a korabeli liberalizmus (Széchenyi és Eötvös) felfogásában a nemzet (közösség), a kisebbségek és az individuum szabadsága kölcsönösen feltételezik egymást, ugyanis, álláspontja szerint, az elnyomás elhárítása csak akkor biztosítja a tényleges felszabadulást, ha a felszabadult ember képes belátni a maga ér-

dekeit. A közös ügy ily módon az egyének alkotó energiáinak felszabadításában találja meg a maga végső értelmét. Madách nemzeti elkötelezettségét Fábíán nemcsak a *Tragédiát* megelőző művek szellemiségében (például *Csák végnapjai* című drámájában vagy *A civilizátor* című pamfletjében), illetve a főműben kifejeződő gondolatokban követi nyomon, hanem Madách pályafutásának egyes fordulatait követő állásfoglalásaiban, illetve különböző politikai beszédeiben és tanulmányaiban (*Politikai hitvallomás, Szabadelvűség és táblabírói politika, A helyzethez, A nemzetiségek ügyében*) is. Kétségtelen, hogy Madáchnak és kortársainak „tárgyilagos” és értékelvű nemzetfelfogását csak egy olyan értelmező képes a maga jelentősége szerint megítélni, aki tisztában van a nacionalizmus megannyi torzító hatásával. Ezért számunkra különösen fontos az, ahogy ezt Fábíán ki is hangsúlyozza (viszont ezzel együtt sem látjuk indokoltnak az ellentétes előjelű dosztojevszkiji pravoszláv messianizmussal vont párhuzamot).

A szerző Madách *Tragédiájának* és életművének üzenetét taglalva a politikai szempontokat és a világtörténelmi folyamatokat egyértelműen erkölcsi szempontoknak rendeli alá, s ezt a szemléletét tudatosan szembeállítja a történelmi determinizmus felfogásával, amely tagadja, hogy a történelmi döntésekben jó és rossz között választhatunk. Olyan kérdések megválaszolására kell itt vállalkoznia, amelyek messze túlviszik Madách világán, és nem teheti meg, hogy ne vegye számba a 20. század haladásideológiáinak és a 19. századi individualizmusnak a történelmi és az egyéni életben fellelhető transzcendens mozzanatokra adott válaszait. A *Tragédia* értelmezésében hangsúlyosan jelen levő kanti és hegeli filozófia kérdésfelvetéseit itt olyan szerzők álláspontjának értelmezésével egészíti ki, mint Lukács, Camus vagy Kierkegaard. Árnnyalt és ideologikus elfogultságokon túlemelkedő álláspontjának talán legérzékletesebb összefoglalását ott találjuk, amikor Ádám mindvégig megőrzött morális pozíciójának a jelentőségét fogalmazza meg: „Ádám a *Tragédiában* azért tud másra hangolt maradni a tiszta racionalitás tagadása és az elferdített eszméktől elszabadított szenvedélyek forgatagában is, mert mindvégig megtartja szabadságát a gondolkodásban és a cselekvésben. Nem azért cselekszik a történelem időhatárain és lehetőségein belül, mert felemeli fejét a transzcendenshez, vagy azonosul az irreverzibilis fejlődés ügyének parancsaival és követelményeivel” (131. p.).

Fábíán Ernő Madách-könyvének és áttételesen egész életművének alapvető üzenete: a nemzeti történelem és kultúra nagy eseményei a világfolyamatokban és a róluk született irodalmi-művészeti-tudományos alkotásokkal együtt értelmezhetők. A valódi történelmi-kultúrtörténelmi reflexió távlatait csakis a korszak európai gondolkodásában jártas filozófiai szemlélet teremtheti meg. Amint a szerző írja: „Madách [...] nemcsak az irodalomnak volt ismerője, hanem a filozófia és a tudományok alakulását, újabb eredményeit is figyelemmel kísérte. Legkedveltebb olvasmányai a klasszikus szerzőkön

kívül, melyek közül jó néhány könyvtárát is gazdagította, filozófusok, természettudósok, politikai gondolkodók művei közül kerültek ki” (30. p.). Enélkül *Az ember tragédiája* is csak egy, a maga sorsát értelmezni képtelen, együgyű lény történelmi sodródásának tragikomédiája lenne.